

Roman Kosmalski*

TEORIA TRZECH SEKTORÓW A STRUKTURA PRACUJĄCYCH W POLSCE NA TLE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Wstęp

W rozważaniach ekonomicznych określających poziom rozwoju badanego regionu, stosuje się różnorodne podejścia. Jednym z nich jest tzw. teoria trzech sektorów. Chodzi tu o zmiany zatrudnienia zachodzące w trzech układach agregujących działy gospodarki narodowej, nazywanych odpowiednio: sektor I (rolniczy), II (przemysłowy), III (usługowy). Zgodnie z tą teorią kraje znajdujące się na wyższym poziomie rozwoju charakteryzują się relatywnie wysokim udziałem sektora usługowego, umiarkowanym udziałem sektora przemysłowego i bardzo niskim udziałem rolnictwa w strukturze zatrudnienia.

Celem niniejszego opracowania jest zdiagnozowanie i rozpoznanie bieżącej sytuacji w obszarze regionalnego rynku pracy oraz regionalnego środowiska społeczno – gospodarczego, w odniesieniu do sytuacji w innych województwach w kraju w świetle procesów integracyjnych z Unią Europejską. W opracowaniu skoncentrujemy się głównie na wybranych zagadnieniach odnośnie przemian trójsektorowej struktury zatrudnienia na tle procesów integrujących z Unią Europejską.

1. Teoria trzech sektorów według J. Fourastie'go

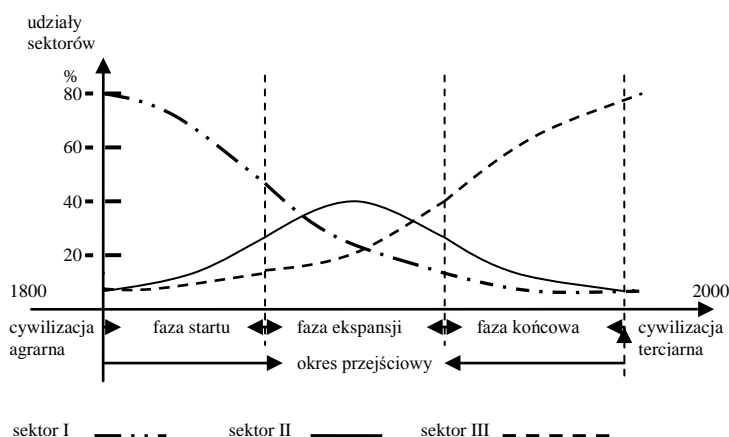
Koncepcja trójsektorowej struktury gospodarczej, jej zmian i prawidłowości rozwoju sektorów (teoria trzech sektorów gospodarki), nierozdzielnie wiąże się z nazwiskami trzech autorów, którzy budowali jej podwaliny. Teoria ta została rozwinięta w latach trzydziestych przez A.B.G. Fishera, C. Clarka oraz J. Fourastie'go¹. U podstaw tej teorii leży teza o zmieniającej się roli poszczególnych sektorów w historycznie uj-

* Autor przygotowuje rozprawę doktorską w Katedrze Ekonometrii pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Bogusława Guzika.

¹ K. Rogoziński, *Usługi rynkowe*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000, s. 93 i nast.

mowanym procesie rozwoju gospodarek, mianowicie zmniejszenie się znaczenia sektora rolniczego; wzrost, stabilizacja, a następnie także zmniejszanie się udziału sektora przemysłowego, oraz ustawiczny wzrost roli sektora usługowego, związany z rozwojem gospodarczym. Zmienność pozycji danego sektora (dominująca, drugoplanowa, peryferyjna) identyfikowana jest tak w klasycznym ujęciu, jak i kolejnych jego modyfikacjach, głównie poprzez analizę udziału sektorów w ogólnym bilansie absorpcji siły roboczej. Znaczenie praktyczne teorii trzech sektorów gospodarki jest związane z ukierunkowaniem badań procesów rozwoju społeczno – ekonomicznego, m.in. na ewolucję struktur zatrudnienia. Relacje pomiędzy sektorami w różnych fazach rozwoju gospodarki przedstawia poniższy rysunek.

Rysunek 1. Długookresowe zmiany w strukturze zatrudnienia w układzie trzech sektorach wg J. Fourastiego

Źródło: K. Rogozinski, *Usługi rynkowe*, Poznań 2000, s. 103 i nast.

Rozpatrując ten rysunek można przeprowadzić podział wyraźnie rozgraniczający trzy stadia rozwoju cywilizacji europejskiej²:

- cywilizacja prymarna (rolnicza) kończy się w Europie około 1800 roku, ustalając się z następującymi proporcjami zatrudnienia: rolnictwo 80%, przemysł 10%, usługi 10%,

² K. Rogozinski, op.cit., s. 103 i nast.

- XIX i XX wiek to okres przejściowy, a więc panowanie cywilizacji przemysłowo technicznej, przy czym jej szczyt (mierzony zatrudnieniem) przypada na lata 1950 – 1960r. Na etapie industrializacji ma miejsce spadek zatrudnienia w rolnictwie, a zbędną siłę roboczą wchłania dynamicznie rozwijający się przemysł. W procesie uprzemysłowienia wyróżnia się zazwyczaj trzy fazy: startu, wzrostu, końcową. Faza pierwsza charakteryzuje się dynamicznym wzrostem zatrudnienia w przemyśle, faza wzrostu, to okres kiedy zatrudnienie w przemyśle osiąga maksymalny poziom, zaś faza końcowa łączy się ze spadkiem zatrudnienia w sektorze rolniczym i przemysłowym na rzecz wzrostu w sektorze usług.

Kontynuując taki sposób rozumowania możemy wyodrębnić trzy etapy absorpcji siły roboczej:

- etap pierwszy – dominacja absorpcji siły roboczej przez rolnictwo,
- etap drugi – wzmożona absorpcja siły roboczej przez przemysł,
- etap trzeci – zwiększenie absorpcji siły roboczej przez sektor usługowy.

2. Społeczeństwo postindustrialne według D. Bella

W ostatnich dziesięcioleciach zaczęło upowszechniać się przekonanie, że zachodzące w społeczeństwie przemysłowym zmiany doprowadzają do powstania nowej jakości - społeczeństwa nowego typu. Pojawiło się pojęcie społeczeństwa poprzemysłowego, ponowoczesnego, zwanego także informacyjnym. Poczuciu nowości dał wyraz Daniel Bell w klasycznej już dziś książce *The Corning of Post-Industrial Society*, opublikowanej w 1974 roku³. Autor ogłaszał w niej narodziny nowego, poprzemysłowego społeczeństwa. Dla Bella istotną cechą tego społeczeństwa jest przekształcenie dotychczasowej struktury zatrudnienia i organizacji pracy spowodowane pojawieniem się nowych technologii.

W późniejszych latach pojęcie społeczeństwa poprzemysłowego uległo upowszechnieniu, a za jego podstawową cechę uznano przesunięcie większości aktywności gospodarczej ze sfery produkcji dóbr mate-

³ K. Rogozinski, op.cit., s. 112.

rialnych do sfery usług. Proces pracy zaczął polegać znacznie bardziej na relacjach z innymi ludźmi niż na przetwarzaniu surowców⁴.

Przemysłowy typ społeczeństwa określane bywa wspólnie jako społeczeństwo ponowoczesne, a nawet pokapitalistyczne. Występuje też pojęcie społeczeństwa informacyjnego. Przez niektórych autorów to ostatnie bywa uważane za odrębny typ społeczeństwa, nie zaś za inną nazwę społeczeństwa przemysłowego.

Spółeczeństwo informacyjne to takie społeczeństwo, w którym produkcja towarów i usług w znacznej mierze zależy od przekazywania informacji⁵. Tak jak uprzemysłowienie umożliwiło produkowanie znacznych ilości dóbr materialnych, tak szybkie komputery i rozwój technik telekomunikacyjnych umożliwiają wytwarzanie, przekształcanie i przekazywanie znacznej liczby informacji. Powstanie i rozwój społeczeństwa informacyjnego ma wiele konsekwencji. Zmienia się skład zawodowy i pojawia się płynność rynku pracy zagrażająca stabilizacji zatrudnienia i wymagająca stałej elastyczności. Społeczeństwo to bywa nazywane społeczeństwem ryzyka. Zmieniają się też relacje między pracownikami a ich miejscem pracy i domem. Aby wypełniać obowiązki służbowe i polecenia pracodawcy, nie jest niezbędne opuszczanie domu.

3. Charakterystyka rynku pracy w Polsce

Transformacja ustroju gospodarczego w Polsce zainicjowana w roku 1989r. w kierunku gospodarki rynkowej, przyniosła wiele różnorodnych przemian również w sferze rynku pracy. Już w pierwszym roku przemian rozpoczął się systematyczny spadek zatrudnienia w gospodarce. Zniknęły niedobory siły roboczej i nadwyżki popytu na pracę, pojawiły się nadwyżki podaży i nieznanne w gospodarce centralnie planowanej jawne bezrobocie.

W gospodarce centralnie planowanej na rynku pracy występują dwa charakterystyczne zjawiska: deficyt siły roboczej i ukryte bezrobocie oraz zniekształcona struktura zatrudnienia. Zjawisko deficytu siły roboczej jest związane z występowaniem ukrytego bezrobocia (inaczej,

⁴ H. Januszek, J. Sikora, *Podstawy socjologii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000, s. 104.

⁵ E. Kryńska, *Popyt na pracę w Polsce – tendencje i perspektywy*, w: *Praca i polityka społeczna*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1998, s. 59.

przerostów zatrudnienia). Bezrobocie ukryte występujące w gospodarce centralnie planowanej jest potencjalnym źródłem jawnego bezrobocia w gospodarce przechodzącej transformację. Gospodarka rynkowa implikuje bardziej racjonalne wykorzystanie siły roboczej i redukcje ukrytego bezrobocia.

Inne potencjalne źródło jawnego bezrobocia w krajach przechodzących od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej jest związane z koniecznością zmiany struktury zatrudnienia. Ukształtowana w okresie gospodarki centralnie planowanej, odbiega od typowych struktur występujących w gospodarkach rynkowych. W gospodarkach centralnie planowanych dominującą rolę odgrywa zatrudnienie w sektorze państwowym. Charakterystyczną cechą struktury zatrudnienia w tych gospodarkach był również stosunkowo wysoki udział sektora I (rolnictwo) i II (przemysł) oraz niski udział sektora III (usługi)⁶.

Tabela 1. Struktura zatrudnienia według trzech sektorów w wybranych krajach w 1987 r.

Kraj	sektor I	sektor II	sektor III
Francja	6,7	27,2	66,1
Finlandia	10,2	31,0	58,5
Holandia	4,5	23,6	71,9
W. Brytania	2,1	26,7	71,2
Węgry	20,9	38,3	40,8
Rumunia	28,5	44,5	26,7
Polska*	27,8	36,1	36,1

*1988 r.

Źródło: *Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 551.

Z porównania struktury zatrudnienia występującej w gospodarce centralnie planowanej ze strukturą charakterystyczną dla państw o ugruntowanej gospodarce rynkowej wynika, że dostosowanie gospodarki do wymogów rynkowych musi być związane z istotnymi przesu-

⁶ *Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 551.

nięciami siły roboczej między sektorami oraz przynajmniej przejściowym wzrostem bezrobocia⁷.

4. Procesy dostosowawcze do struktur Unii Europejskiej

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej nastąpił napływ do naszego kraju środków z funduszy strukturalnych, co z kolei uruchomiło szereg procesów dostosowawczych, w tym także w interesującym nas zakresie, w odniesieniu do wielkości i struktury popytu na prace, które obejmują⁸:

- racjonalizację zatrudnienia oraz pełniejsze wykorzystanie kwalifikacji i umiejętności siły roboczej, prowadzące do wzrostu produktywności pracy niezbędnej do sprostania konkurencji firm zagranicznych;
- zmianę wielkości popytu na prace związaną ze zmianami wielkości eksportu netto, rentowności produkcji i kosztów produkcji, wzrostem wydajności pracy oraz zwiększonym napływem kapitału zagranicznego;
- zmianę struktury popytu na pracę w ujęciu kwalifikacyjno-zawodowym (wzrost zapotrzebowania na specjalistów nowoczesnych technologii i zmniejszanie zapotrzebowania na pracowników o niskich kwalifikacjach);
- zmianę struktury popytu na pracę w ujęciu przedmiotowym związaną z koniecznością przekształceń struktury produkcji i obrotów handlowych.

5. Ewolucja struktury zatrudnienia

Struktura pracujących jest jednym z podstawowych wskaźników poziomu rozwoju społeczno – ekonomicznego, a także dojrzałości gospodarki rynkowej. Porównanie trójsektorowej struktury zatrudnienia w Polsce i w krajach Unii Europejskiej wskazuje na różnice w tym obszarze. Struktura gospodarki polskiej nie musi w pełni odzwierciedlać struktury jakiegokolwiek kraju bądź całości Unii Europejskiej, ale pewne wzorowanie się na nich jest wskazane i potrzebne. Należy, więc liczyć się z nimi, bo takie tendencje będzie wykazywał popyt na pracę w Polsce.

⁷ *Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych*, red. W. Jarmołowicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2002, s. 38-50.

⁸ E. Kryńska, op.cit., s. 62.

Tabela 2. Ranking krajów UE w zatrudnieniu według 3 sektorów (średnia dla trzech kwartałów 2006r.)

Miejsce	Kraj	Rolnictwo	Kraj	Przemysł	Kraj	Usługi
1	Rumunia	30,9%	Czechy	40,0%	Luksemburg	80,8%
2	Polska	16,0%	Słowacja	38,7%	W. Brytania	76,5%
3	Litwa	12,8%	Słowenia	35,4%	Szwecja	75,7%
4	Grecja	12,0%	Bułgaria	34,2%	Dania	73,4%
5	Portugalia	11,8%	Węgry	33,7%	Belgia	73,2%
6	Łotwa	11,6%	Estonia	33,1%	Holandia	73,1%
7	Słowenia	9,6%	Rumunia	30,8%	Cypr	73,0%
8	Węgry	8,7%	Portugalia	30,5%	Francja	71,6%
9	Bułgaria	8,2%	Włochy	30,1%	Malta	69,7%
10	Irlandia	5,7%	Polska	29,9%	Finlandia	69,3%
11	Austria	5,6%	Niemcy	29,6%	Niemcy	68,1%
12	Estonia	5,0%	Hiszpania	29,5%	Irlandia	67,0%
13	Hiszpania	4,8%	Litwa	29,5%	Austria	66,5%
14	Finlandia	4,8%	Malta	28,5%	Grecja	66,0%
15	Słowacja	4,4%	Austria	27,9%	Włochy	65,7%
16	Cypr	4,4%	Irlandia	27,1%	Hiszpania	65,7%
17	Włochy	4,2%	Łotwa	26,4%	Łotwa	61,9%
18	Francja	3,9%	Finlandia	25,7%	Estonia	61,8%
19	Czechy	3,8%	Belgia	24,6%	Portugalia	57,7%
20	Holandia	3,2%	Francja	24,3%	Litwa	57,7%
21	Dania	3,1%	Dania	23,4%	Bułgaria	57,6%
22	Niemcy	2,3%	Cypr	22,6%	Węgry	57,5%
23	Szwecja	2,2%	Grecja	22,0%	Słowacja	56,7%
24	Belgia	2,1%	W. Brytania	21,9%	Czechy	56,2%
25	Malta	1,8%	Szwecja	21,8%	Słowenia	54,6%
26	Luksemburg	1,8%	Holandia	19,3%	Polska	54,1%
27	W. Brytania	1,3%	Luksemburg	17,3%	Rumunia	38,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Obserwacje struktury zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej dowodzą słuszności teorii trzech sektorów. Kraje, w których można zaobserwować relacje pomiędzy sektorami takie, jak w trzeciej części rysunku 1., są krajami o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego. Luksemburg, Belgia, Holandia, Francja, Niemcy, Dania, Wielka Brytania, Szwecja to kraje o najwyższym, ponad 70%, udziale zatrudnienia w usługach oraz udziale pracujących w rolnictwie poniżej 5% (wyjątek stanowi Luksemburg z 80% udziałem pracujących w usługach i 2% zatrudnieniem w rolnictwie). Polska zatrudnia 16% pracujących w rolnictwie i 54% w usługach. Jedynie w Rumunii odsetek pracujących w rolnictwie jest wyższy, zaś w usługach niższy niż w Polsce.

Zmiany strukturalne na rynku pracy są niezbędne i właściwie wtórne do zmian strukturalnych w całej gospodarce polskiej, dla której

pożądane jest istnienie i rozwój dziedzin nowoczesnych, produktywnych i nasyconych najnowszą techniką. Konieczna z kolei dla ich prawidłowego funkcjonowania jest dobrze rozwinięta infrastruktura. Wzrost chłonności na siłę roboczą obu tych dziedzin musi dokonywać się przy jednoczesnym zmniejszaniu popytu na siłę roboczą w innych dziedzinach gospodarki. Nieunikniony więc jest proces realokacji siły roboczej między poszczególnymi sektorami gospodarki. Biorąc to pod uwagę, w naszym kraju powinny dokonywać się głębokie zmiany struktury popytu na siłę roboczą.

6. Przemiany zatrudnienia w Polsce w ujęciu trzech sektorów

Analizując przemiany w strukturze zatrudnienia w Polsce można zauważyć, że są one zgodne z prawidłowościami przemian charakterystycznych dla państw Unii, jednakże występujące w naszej gospodarce proporcje struktury zatrudnienia ciągle jeszcze istotnie różnią się od struktur państw wysokorozwiniętych.

Tabela 3. Dynamika zatrudnienia w trzech sektorach ekonomicznych w Polsce w latach 1996–2006

Sektor	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	rok poprzedni = 100					
ogółem	100,2	101,4	101,5	97,2	97,2	98,2
sektor I	98,2	94,6	94,0	91,0	100,2	100,9
sektorII	99,0	102,3	102,0	95,2	96,1	97,1
sektor III	102,0	104,1	104,5	101,1	96,7	97,8
Sektor	2002	2003	2004	2005	2006	2006
	rok poprzedni = 100					1995=100
ogółem	97,0	98,8	100,2	101,9	103,7	96,8
sektor I	99,2	91,6	96,9	99,0	96,0	54,1
sektorII	90,0	98,9	101,9	104,3	104,7	91,3
sektor III	100,4	101,5	100,4	101,5	105,6	112,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rozpatrując dynamikę zatrudnienia przedstawianą w tabeli 3. nasuwa się następujące wnioski. Zatrudnienie ogółem w badanym okresie zmniejszyło się o 3,2% Natomiast na tle zatrudnienia w całej gospodarce najkorzystniej przedstawia się sytuacja w sektorze usług, w którym nastąpił wzrost zatrudnienia o 12,4%. Należy jednak wskazać na spadek zatrudnienia w tym sektorze w latach 2000–2001. Natomiast w sektorze

II nastąpił spadek zatrudnienia w badanym okresie o 8,7%. Także pożądane tendencje w badanym okresie wykazał sektor rolniczy (sektor I), w którym spadek zatrudnienia był największy i wyniósł aż 55,9%. Ogólnie należy stwierdzić pozytywne tendencje we wszystkich sektorach.

Tabela 4. Poziom i struktura zatrudnienia w układzie trzech sektorów w Polsce w latach 1995–2006

Sektor	1995		1996		1997		1998	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
ogółem	14 890	100%	14 920	100%	15 133	100%	15 364	100%
sektor I	3 403	23%	3 343	22%	3 162	21%	2 972	19%
sektorII	4 767	32%	4 720	32%	4 830	32%	4 929	32%
sektor III	6 720	45%	6 857	46%	7 141	47%	7 463	49%
Sektor	1999		2000		2001		2002	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
ogółem	14 941	100%	14 518	100%	14 252	100%	13 821	100%
sektor I	2 706	18%	2 711	19%	2 736	19%	2 714	20%
sektorII	4 691	31%	4 509	31%	4 380	31%	3 944	29%
sektor III	7 544	50%	7 298	50%	7 137	50%	7 163	52%
Sektor	2003		2004		2005		2006	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
ogółem	13 657	100%	13 682	100%	13 947	100%	14 459	100%
sektor I	2 485	18%	2 409	18%	2 386	17%	2 291	16%
sektorII	3 899	29%	3 973	29%	4 145	30%	4 341	30%
sektor III	7 273	53%	7 300	53%	7 413	53%	7 825	54%

Źródło: jak w tabeli 3.

Największy udział w zatrudnieniu ogółem w całym badanym okresie miał sektor usług. Kształtował on się w przedziale od 45% w roku 1995 do 54% w roku 2006. Zatem w analizowanym okresie sektor usług zwiększył swój udział w strukturze zatrudnienia o 9 pkt. proc. Udział zatrudnienia w rolnictwie zmniejszył się w badanym okresie z 23% w roku 1995 do 16% w roku 2006. Przy czym należy zauważyć, iż w latach 2000–2002 miał miejsce niewielki wzrost zatrudnienia w tym sektorze. Zjawisko to wystąpiło w okresie spowolnienia gospodarczego można, zatem przypuszczać, że rolnictwo stanowiło wówczas pewien

bufor, który przejawiał się ucieczką pracowników do rolnictwa, a więc w obszar bezrobocia ukrytego. Pozytywny fakt wiąże się, z co prawda powolnym, ale jednak spadkiem zatrudnienia w przemyśle. Pomimo, że jest to stosunkowo krótki okres, można jednak wskazać dokonujące się pozytywne zmiany w strukturze zatrudnienia.

7. Regionalne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce

Wzrost gospodarczy jest procesem tworzenia i powiększania rzeczywistych rozmiarów społecznego produktu. Procesowi temu towarzyszą zmiany struktury produktu narodowego i całej gospodarki. Wzrost gospodarczy i towarzyszące mu zmiany strukturalne określamy łącznie mianem rozwoju gospodarczego⁹.

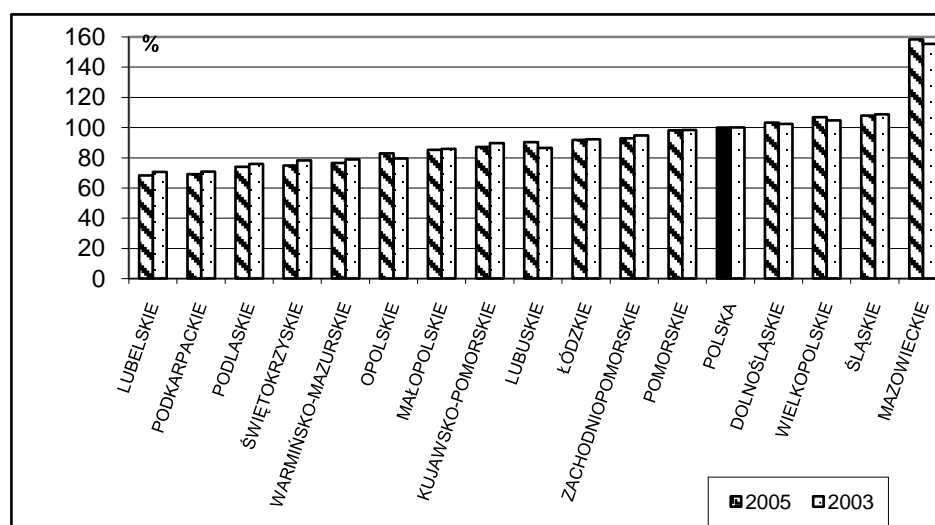
Zmiany strukturalne stanowią konsekwencje procesu rozwojowego. Wzrost gospodarczy, jego charakter i tempo jest czynnikiem strukturotwórczym, który wywołuje pewne zmiany w strukturze systemu ekonomicznego. Z drugiej strony, przekształcenia strukturalne są jednym z głównych celów procesu wzrostu i rozwoju gospodarczego. Przyspieszenie lub zwolnienie tempa wzrostu prowadzi do zdynamizowania lub zahamowania przekształceń strukturalnych. Istnieje też zależność odwrotna. Zmiany strukturalne przynoszą wzrost wydajności pracy i mają znaczący wpływ na wzrost gospodarczy. Pewne struktury zatrudnienia mają zwykle pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy na konkretnym etapie rozwoju gospodarczego. W innych okresach ta sama już struktura może być poważnym hamulcem rozwoju, ponieważ nie przynosi dostatecznego wzrostu wydajności. Istotnym zagadnieniem w kreowaniu wzrostu jest więc eliminowanie nieefektywnych struktur gospodarczych.

Wśród czynników powodujących występowanie regionalnego zróżnicowania w poziomie rozwoju gospodarczego wyróżnić można czynniki natury zarówno przyrodniczej (rozmişczenie zasobów naturalnych), jak i historycznej. Na aktualnej mapie Polski zauważalne są jeszcze konsekwencji rozbiorów w postaci różnic poziomu zagospodarowania, zwłaszcza w dziedzinie infrastruktury. Różnice w warunkach środowiska geograficznego a także zróżnicowane czynniki rozwoju geograficznego i społecznego powodują, że poszczególne regiony wykazują

⁹ *Polityka gospodarcza*, red. B. Winiarski, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 245.

różną dynamikę rozwoju. W rezultacie wyróżniamy regiony silniej i słabiej rozwinięte, wykazujące wyższą i niższą dynamikę rozwoju oraz różny poziom życia ludności.

Rysunek 2. PKB na mieszkańca w stosunku do średniej w Polsce w latach 2003–2005

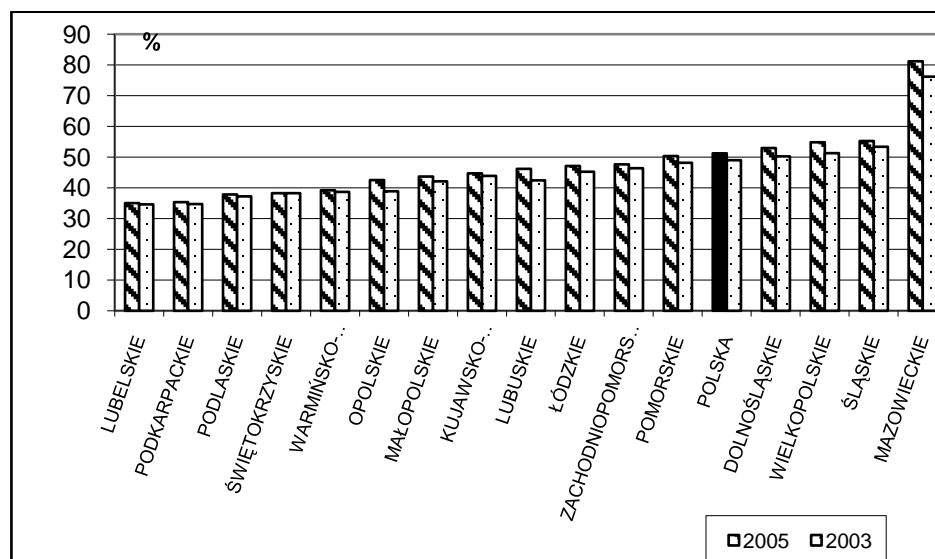
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS opublikowanych na stronie www.stat.gov.pl.

Najwyższym poziomem rozwoju gospodarczego charakteryzuje się województwo mazowieckie (w 2005 r. ponad 158% średniej ogólnopolskiej). W czołówce plasują się też województwa: śląskie, wielkopolskie i dolnośląskie. Te cztery województwa w 2005 roku łącznie wytwarzały 52% PKB. Województwem najuboższym jest lubelskie (68% przeciętnej). Znaczący dystans (poniżej 80% średniej ogólnopolskiej) notuje się również w województwach Polski Wschodniej.

W kontekście integracji z UE zasadniczym problemem jest nie tylko zróżnicowanie, co niski potencjał ekonomiczny regionów. Nawet województwo mazowieckie o najwyższym wskaźniku PKB na mieszkańca w 2005 roku osiągnęło zaledwie 81,2% średniego wskaźnika PKB na mieszkańca w UE 27. Pozytywnie należy jednak ocenić, że w porównaniu do 2003r. prawie wszystkie województwa zmniejszyły ten dystans (poza świętokrzyskim, dla którego dystans nie zmienił się). Natomiast

skala zmniejszenia różnic była już zróżnicowana i wahała się od 0,4 pkt. proc. w województwie lubuskim do 5 pkt. proc. w województwie mazowieckim. Poziom rozwoju województwa mazowieckiego w 2005 r. przekraczał 80% średniej unijnej, a dolnośląskiego, pomorskiego, śląskiego i wielkopolskiego 50%. Z kolei żadne z województw Polski Wschodniej, pomimo niewielkiej poprawy nie przekraczało w badanym okresie 40% tej średniej.

Rysunek 3. PKB na mieszkańca w stosunku do średniej UE w latach 2003–2005

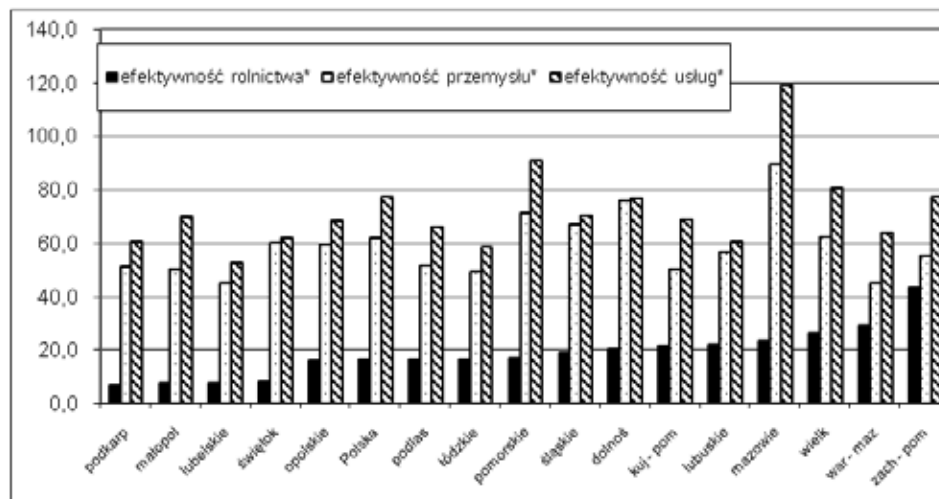
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stst.gov.pl.

Jedną z przyczyn zróżnicowania regionalnego PKB na mieszkańca jest zróżnicowany poziom wydajności pracy. O skali tego wskaźnika decyduje zaś przede wszystkim struktura sektorowa poszczególnych regionów. W układzie sektorowym wydajność na jednego zatrudnionego w usługach i przemyśle jest nawet kilka razy większa niż w rolnictwie.

O przeciętnej efektywności pracy w odniesieniu do poszczególnych województw decyduje udział pracujących w rolnictwie. Najwyższą pozycję w tym zakresie zajmują województwa zdominowane przez działalność pozarolniczą jak mazowieckie, śląskie, wielkopolskie, dolnośląskie i pomorskie, najniższą zaś lubelskie, podlaskie, podkarpackie i są to

jednocześnie województwa o strukturach zatrudnienia najdalej oddalonych od struktur, jakie występują w państwach europejskich.

Rysunek 4. Wydajność pracy w poszczególnych sektorach w Polsce w roku 2005

*wydajność pracy mierzona jest wartością dodaną brutto przypadającą na jednego zatrudnionego

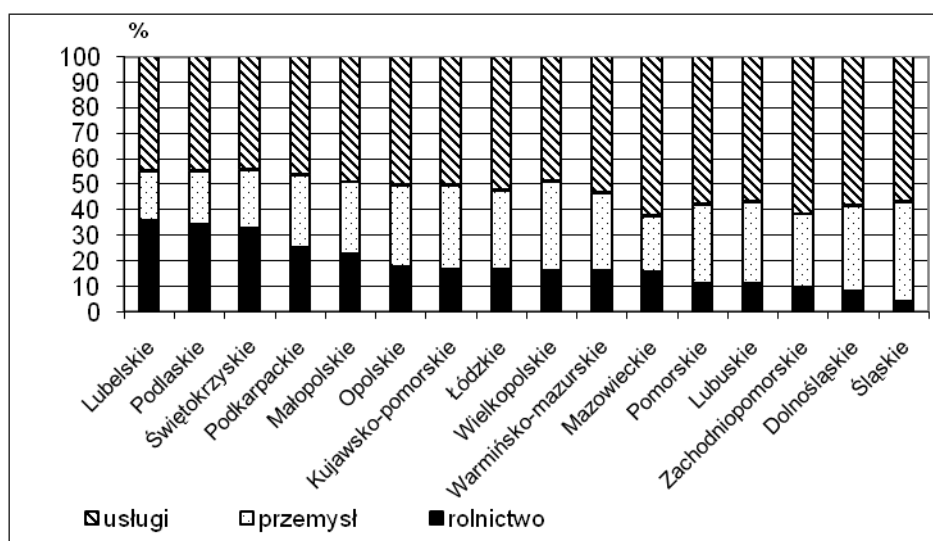
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS opublikowanych na stronie www.stst.gov.pl.

Przepływ siły roboczej z sektorów niskoproduktywnych (przede wszystkim rolnictwa) do pozostałych sektorów stanowi jeden z istotnych czynników wpływających na dynamikę przeciętnej wydajności pracy oraz tempo wzrostu gospodarczego. O ile w krajach rozwiniętych podstawą dynamicznego rozwoju gospodarczego jest szybki postęp technologiczny prowadzący do efektywniejszego wykorzystania pracy jak i kapitału, to w krajach nadrabiających dystans, takich jak Polska, ważną rolę odgrywa także modernizacja struktury gospodarki prowadząca do właściwej alokacji siły roboczej, rozumianej jako jej zatrudnienie w najbardziej wydajnych sektorach.

W Polsce proces przesunięć międzysektorowych zachodzi w wolnym tempie. Na przestrzeni lat 1995–2006 udział pracujących w rolnictwie spadł z 23 proc. do 16 proc. Niskie tempo modernizacji struktury sektorowej polskiej gospodarki wynika m.in. ze względnej atrakcyjności pracy w rolnictwie. Osoby pracujące w rolnictwie nie są opodatkowane podatkiem dochodowym, a płacą jedynie niewielki podatek rolny. Ponad-

to system emerytalno – rentowy obowiązujący rolników jest wyjątkowo atrakcyjny zarówno pod względem wysokości płaconych składek jak i dostępności świadczeń. Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym pozostawaniu w rolnictwie w ostatnich latach jest system dopłat bezpośrednich do produkcji rolnej, który zapewnia dodatkowy dochód dla osób pracujących w rolnictwie.

Rysunek 5. Udział pracujących w poszczególnych sektorach w Polsce w roku 2005

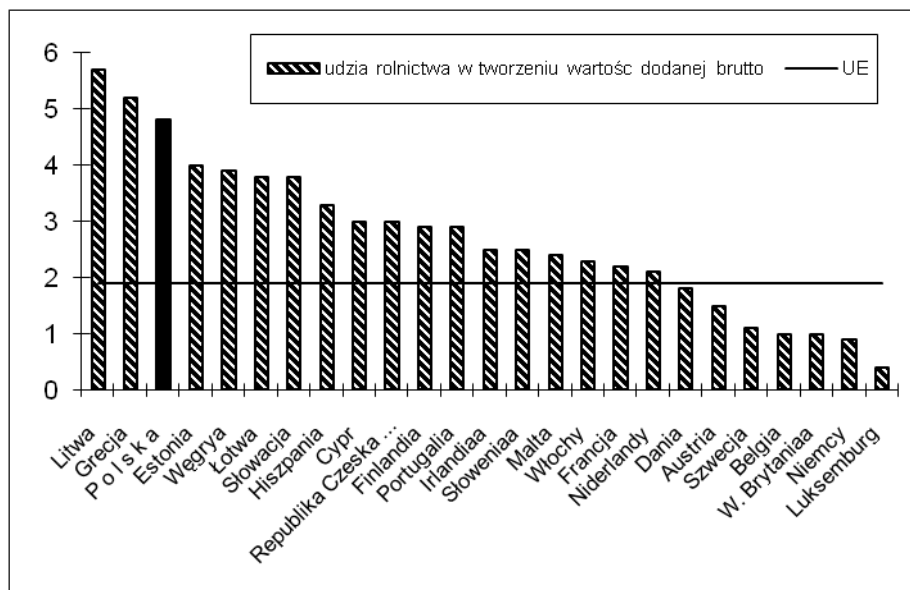

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stst.gov.pl.

Dla niewielu państw w Unii Europejskiej rolnictwo ma tak duże znaczenie jak dla Polski. W 2005 roku w sektorze rolnym wytworzono 4,8 proc. wartości dodanej brutto w polskiej gospodarce (rys. 6.). Tymczasem nawet państwa o tradycyjnie silnej pozycji rolnictwa, np. Francja, mają ten wskaźnik na znacznie niższym poziomie, a średnia dla całej Unii Europejskiej (bez Bułgarii i Rumunii) wynosi zaledwie 1,9 proc.

Choć udział rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej jest względnie wysoki, to produktywność – niska. W 2006 roku w polskim rolnictwie zatrudnionych było 16 proc. wszystkich zatrudnionych, podczas gdy wskaźnik ten dla zdecydowanej większości państw unijnych nie przekracza 5 proc. (zob. tabela 2.).

Rysunek 6. Udział rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej brutto w UE

Źródło: opracowanie własne.

8. Warunki naturalne dla rozwoju rolnictwa na obszarze Unii Europejskiej

Na możliwości rozwoju rolnictwa w dużej mierze wpływają także warunki naturalne. Składają się na nie: agroklimat, gleby, stosunki wodne i ukształtowanie terenu¹⁰. Większość terytorium UE mieści się w strefie klimatów umiarkowanych ciepłych o różnym stopniu kontynentalizacji – od odmian typowo morskich w Irlandii, Wielkiej Brytanii i Danii po odmiany kontynentalne w Estonii i Łotwie. Południowe kraje Unii – od Portugalii i Hiszpanii, południową Francję, Włochy, Słowenię, Grecję po Maltę i Cypr – charakteryzuje klimat podzwrotnikowy. Można więc przyjąć, że warunki klimatyczne krajów Unii Europejskiej są korzystne.

¹⁰ *Geografia ekonomiczna Unii Europejskiej*, red. I. Fierla, PWE, Warszawa 2007, s. 148.

W związku z oddziaływaniem wiatrów zachodnich w zachodniej części Europy występuje długi okres wegetacyjny. Mniej korzystne warunki klimatyczne występują w Szwecji i Finlandii z racji położenia w klimacie umiarkowanym chłodnym (krótki okres wegetacyjny). Ponadto na Litwie, Łotwie i Estonii zaznacza się wyraźny kontynentalizm. Korzystne warunki klimatyczne mają natomiast państwa położone na południu Europy, zwłaszcza Włochy, Grecja i Hiszpania, gdzie widoczne są cechy klimatu podzwrotnikowego morskiego (suche lato oraz łagodna o wilgotna zima). Ze względu jednak na niekorzystny rozkład opadów konieczne jest tam nawadnianie ziemi.

Na obszarze Unii jakość gleb jest relatywnie dobra. Jednak w Unii Europejskiej jest niewiele krajów, które mają zarówno korzystny klimat, jak i gleby. Ten warunek spełniają jedynie Węgry – czarnoziemny oraz korzystny dla wielu roślin klimat umiarkowany ciepły kontynentalny, o długim i słonecznym lecie oraz Dania i Francja – żyzne gleby, łagodny klimat¹¹. Zatem na obszarze Unii warunki przyrodnicze są zbliżone i nie mają istotnego wpływu na strukturę.

9. Nowy model gospodarki a zmiany zatrudnienia w gospodarce polskiej

Przemiany strukturalne w Polsce dokonują się w kierunku modelu wykształconego w najwyżej rozwiniętych systemach społeczno – gospodarczych, w tym w krajach Unii Europejskiej. Polski rynek pracy jest i będzie coraz silniej poddawany wpływom charakterystycznym dla rozwoju międzynarodowego podziału pracy. Dlatego punktem wyjścia rozważań powinny być kwestie adaptacji do niektórych dominujących tendencji obserwowanych obecnie na rynkach pracy krajów wysoko rozwiniętych¹². Uniwersalne tendencje rozwojowe wyznaczają miejsce poszczególnych sektorów, a współcześnie obserwowana tercjarna faza rozwoju cywilizacyjnego, opisana w koncepcjach rozwoju trójsektorowego¹³, oznacza występowanie procesów serwicyzacyjnych. Implikuje to wzrastającą rolę usług w gospodarce, która przejawia się zarówno rosnącym udziałem sektora trzeciego w strukturach wytwarzania, zatrudnienia

¹¹ Ibidem, s. 149.

¹² E. Kryńska, art.cit., s. 56.

¹³ K. Rogozinski, op.cit., s. 103-104.

i konsumpcji, jak i coraz większym znaczeniem usług w produkcji przemysłowej i rolniczej.

Ze sferą usługową wiąże się pojawienie nowego czynnika wzrostowego, jakim staje się kapitał ludzki kreowany przez inwestycje edukacyjne, kulturalne czy zdrowotne, a przejawiający szczególną rolę w usługach. Kapitał ludzki i intelektualny zastępuje i uzupełnia klasyczne czynniki wzrostu gospodarczego¹⁴.

Czynnikiem istotnie warunkującym kształtowanie się popytu na pracę, obserwowanym zwłaszcza w europejskich krajach wysokorozwiniętych, jest tzw. bezzatrudnieniowy wzrost gospodarczy. Przyczyn niskiej korelacji między wzrostem PKB a wzrostem popytu na pracę upatruje się dziś przede wszystkim w stałym wzroście wydajności pracy połączonej z postępowaniem technicznym, wprowadzającym pracooszczędne techniki i technologie wytwarzania. Rolę, jaką kiedyś odgrywała praca w krajach wysokorozwiniętych, przejął kapitał i wiedza¹⁵. Następną przyczynę upatruje się w wysokich kosztach płacowych i pozapłacowych czynnika pracy. Znacznie tańsze jest, więc zlecenie na zewnątrz niezbędnych usług. Nowa rola przemysłu polega dziś nie na tym, że stanowi on najpoważniejszą gałąź zatrudnienia, lecz na tym, że przez wzrost swojej produktywności wywołuje efekt akceleracyjny w postaci rozwoju usług¹⁶. Wzrost wydajności w sferze usług jest przy tym znacznie ograniczony niewielkimi możliwościami substytucji pracy przez kapitał. Właśnie w takiej specyfice działalności usługowej połączonej ze wzrostem popytu na usługi upatruje się przyczyn wzrastającego znaczenia usług w strukturze zatrudnienia. Konsekwencją bezzatrudnieniowego wzrostu gospodarczego będzie z jednej strony zmniejszenie zależności między tempem wzrostu gospodarczego a tempem wzrostu popytu na pracę, a z drugiej strony zmiana struktura popytu na pracę.

Państwa Unii Europejskiej będące wysoko rozwiniętymi systemami gospodarczymi, charakteryzują się znacznym stopniem rozwoju sektora trzeciego. Poziom rozwoju sfery usługowej odznacza się jednak istotnym zróżnicowaniem. Można więc wskazać kraje takie jak Hiszpania, Włochy, Portugalia, w których struktura gospodarcza jest zbliżona do

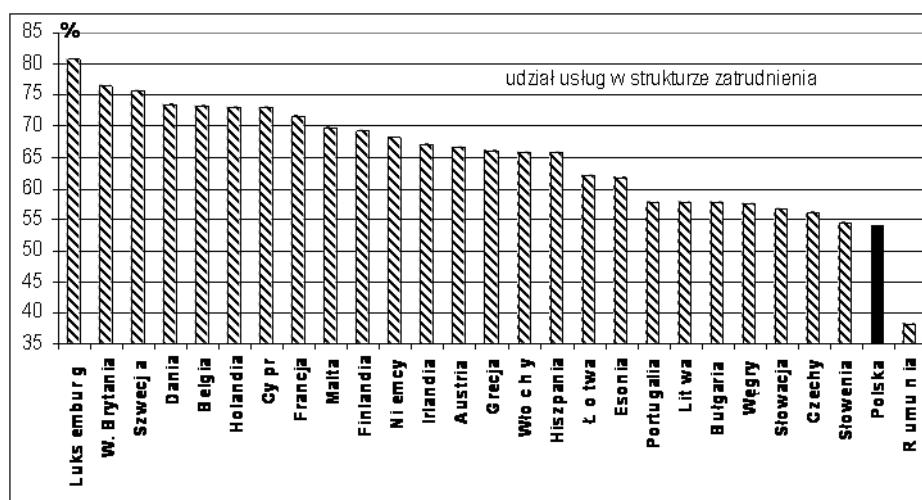
¹⁴ D. Romer, *Makroekonomia dla zaawansowanych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 117 i nast. Zob. także B. Winiarski, op.cit., s. 395-408.

¹⁵ B. Liberska, *Globalizacja, mechanizmy i wyzwania*, PWE, Warszawa 2002, s. 84 i nast.

¹⁶ K. Rogozinski, op.cit., s. 107.

polskich realiów, zaś sektor usług relatywnie słabo rozwinięty. Z drugiej zaś strony Francja oraz Wielka Brytania, Szwecja, Dania, Belgia charakteryzują się znacznie bardziej rozbudowanym sektorem usługowym.

Rysunek 7. Sektor usług w Polsce na tle tendencji występujących w krajach Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Przeprowadzone obserwacje empiryczne dowodzą słuszności teorii trzech sektorów, zgodnie z którą kraje lub regiony znajdujące się na wyższych etapach rozwoju charakteryzują się stosunkowo wysokim udziałem sektora usługowego, umiarkowanym udziałem sektora przemysłowego i niewielkim udziałem sektora rolniczego. Zatem w świetle tej teorii kraje takie jak Wielka Brytania, Dania, Belgia, Holandia, Niemcy, Szwecja znajdują się na najwyższym poziomie rozwoju z punktu widzenia ewolucji struktury zatrudnienia. Polska pod względem udziału rolnictwa i usług w strukturze zatrudnienia należy do grupy państw najsłabiej rozwiniętych w Unii Europejskiej. Należy jednak zaznaczyć, że struktura zatrudnienia, która daje Polsce taką pozycję jest bardzo zróżnicowana regionalnie. W szczególności różnice te są silnie zauważalne między słabiej rozwiniętymi, w gruncie rzeczy typowo rolniczymi województwami ściany

wschodniej a lepiej rozwiniętymi województwami zachodnimi. Można także spostrzec ogólną tendencję do zmiany struktury zatrudnienia w województwach i całej Polsce w kierunku struktur wykształconych w krajach wysoko rozwiniętych.

Wydaje się, że uzyskane w tym względzie wyniki mają istotne znaczenie dla oceny skali i kierunków przemian strukturalnych w zatrudnieniu w gospodarce narodowej. Podstawowy wniosek wynikający z teorii trzech sektorów jest zaś taki, że usługi można uznać za jedyny sektor, który wraz z rozwojem gospodarczym zwiększa swój udział w zatrudnieniu w gospodarce, kosztem zmniejszania się zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle.

The three sectors theory and the structure existing in Poland against the background of integration with the European Union

Summary

This article is an attempt to evaluate the changes occurring in the Polish economic structure in the light of the three sectors theory.

In contemporary economies the structure of world production is changing radically. Changes occurring in the world economy entail changes in the structure of employment. In highly developed countries an ever greater role in the economic structure is performed neither by the agricultural nor by the industrial but by the service sector (the three sectors theory). Paradoxically the so – called most highly industrialised countries of the world are also those with the most developed service sectors.

The accession of Poland to the European Union has inaugurated a whole range of organisational adaptation processes. The structural changes made in Poland are based on the model created in the most highly developed social and economic systems. Empirical observation shows that the Polish market is and shall be subject to influences of the international development of division of labour relationships. This signifies the increasing role of the third sector in the structures of production, employment and consumption respectively, and also the ever greater importance of services in industrial and agricultural production.

Bibliografia

Geografia ekonomiczna Unii Europejskiej, red. I. Fierla, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2007.

Globalizacja, mechanizmy w wyzwania, red. B. Liberska. B., PWE, Warszawa 2002.

Granice konkurencji, Polska Fundacja Promocji Kadr, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 1996.

Integracja europejska, red. A. Marszałek, PWE, Warszawa 2004.

Januszek H., Sikora. J., *Podstawy socjologii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000.

Kotyński. J., *Globalizacja i integracja europejska*, PWE, Warszawa 2005.

Podstawy ekonomii, red. R. Milewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Polityka gospodarcza, red. B. Winiarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Praca i polityka społeczna w perspektywie XXI wieku, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Studia i Materiały, Warszawa 1998.

Rogoziński K., *Usługi rynkowe*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000.

Romer D., *Makroekonomia dla zaawansowanych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych, red. W. Jarmołowicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.